

Holland könyvtárak*

Szent Adalbert kolostorától a Picáig: holland könyvtártörténet dióhéjban. Nemzeti sajátosságok és nemzetközi párhuzamok. A könyvtárak vallási megosztottsága és szekularizálódása. Kölcsonkönyvtárakból közkönyvtárak. Modern egyetemi könyvtárak középkori gyökerekkel. Országos automatizált könyvtári rendszer.

A középkor

A mai Hollandia egy részét ugyan elfoglalták a rómaiak (kb. i.e. 50 és i.sz. 350 között), akik bizonyára némi latin irodalmat is hoztak magukkal, holland könyvtártörténetről mégis legfeljebb csak a 10. század végétől beszélhetünk.

Ez a többi országhoz, így Olaszországhoz és Franciaországhoz képest kései indulás annak tudható be, hogy Hollandiát – az *Imperium Romanum* perifériáján fekvő – későn érte el a kereszténység. Ezek a területeken a kereszténységet a szerzetesek terjesztették, közöttük *Willibrord*, Utrecht első püspöke, és *Bonifác* (Wynfrith), a frízek apostola a nyolcadik században. Mindketten Angliából jöttek a kontinensre. Bonifác szenvedélyesen szerette a könyveket. A frízek, miután 754-ben Dokkumban megölték, állítólag szétszórták a mezőn a könyveit, amelyeket egy ládában mindig magával vitt. Ebben az időben Dorestad (ma Wijk bij Duurstede) és a közeli Utrecht egyházi és gazdasági központtá alakult. Kétségtelen, hogy ezekben is voltak kisebb könyvgyűjtemények. Egy Bécsben őrzött kódex például 780 körül *Theutbert*, dorestadi püspök tulajdona volt. A normannok lerohanták és elpusztították Dorestadot, és két-száz év alatt Utrecht is elvesztette jelentőségét.

II. Dirk holland gróf alapította 970 táján Egmond mellett (Amsterdamtól mintegy harminc kilométerre északnyugatra) a Szent Adalbert kolostort. Ez volt az egyik első kolostor Hollandiában, amelyben a II. Dirk által meghívott flamand szerzetesek éltek. Ők magukkal hozták északra könyveiket anyaházukból, a genti Szent Péter rendházból. Ez az esemény tekinthető a holland könyvtártörténet kezdőpontjának. A Benedek-rendi kolostor pár tucat könyvét hamarosan kiegészítették különböző adományokkal. II. Dirk gróf és felesége, *Flandriai Hildegard* például házasságkötésük alkalmával értékes szentírást ajándékoztak a kolostornak, amely feltehetőleg az ő rendelésükre készült vagy Flandriában, vagy Észak-Franciaországban. Az *Evangelium Egmondaneum* jelenleg a jelentős

kéziratgyűjtemény részeként a hágai Királyi Könyvtár birtokában van.

II. Dirk gróf fivére, Trier érseke, *Egbert* nem kevesebb, mint 19 kötetet ajándékozott a könyvtárnak az első néhány évben. Ezek között van a szentek életével foglalkozó és patrisztikai irodalom, egy misekönyv és egy szentírást, egy zsoltárkönyv és több kolostori iskolai tankönyv. Lassacskán a scriptorium vette kezébe a gyűjtemény fejlesztését, amely – akár a többi kolostori könyvtár – szinte kizárólag vallásos irodalomból állt. A 14. század végén az egmondi kolostori könyvtár már mintegy 250 kötetet számlált, és egyike a legnagyobb holland gyűjteményeknek.

A kolostorok szaporodtak, és a 13. századra több tucat működött Hollandiában; közülük nem egy jelentős könyvgyűjteménnyel büszkélkedhetett, mint pl. a Bloemhof-apátság Groningen mellett, Hollandia északi részén. Az első apát, *Emo* (1170–1237) krónikájának köszönhetően pontos adataink vannak Bloemhof alapításáról az 1200 körüli időkből. Ezt a krónikát később Emo testvére, *Menko* folytatta, és világosan tükröződik benne, hogy Emo mennyire kedvelte a könyveket. Emo és Menko Oxfordban, Párizsban és Orléansban tanultak, ahol számos könyvet lemásoltak, többek között *Ovidius* és *Vergilius* munkáit is. Emo apát pártolta a könyvmásolást a bloemhofi scriptoriumban, így a szerzetesek lemásolták *Petrus Comestor* bibliai történeteinek (*Historia Scholastica*) gyűjteményét, valamint *Augustinus* és *Gergely* szövegeit. Emo különös gonddal óvta és gondozta ezt a könyvkincset. Erről árulkodik, hogy a szerzetesek nem adhattak kölcsön könyvet az ő engedélye nélkül, és megkövetelte, hogy pontosan jegyezzenek fel mindent, ami a könyvtárból kikerült. Az észak-franciaországi Premontreba utazva Emo számos maga másolta énekeskönyvet vitt magával, hogy összehasonlítsa ezeket a premontrai példányokkal.

*Libraries in the Netherlands. = IFLA Journal, 24. köt. 3. sz. 1998. p. 145–156.

A harmadik jelentős könyvtár Hollandia északi részén, a limburgi tartományban, Rolducban volt, de teljesen megsemmisült.

1200-tól kezdve az egyetemek kialakulásával, a pergament felváltó olcsó papír bevezetésével, a városok növekedésével, és a kolostorok, templomok szaporodásával az írásbeliség egyre nagyobb teret hódított Európában. A szerveződő közigazgatás is kedvezett az írás terjedésének.

Hollandiában az első egyetemet (Leiden) csak 1575-ben alapították. Addig, a késő középkorban a holland fiatalok ezrei tanultak külföldi egyetemeken, Orléans-ban, Párizsban és Leuvenben.

Az új kolostorokban, például a Dél-Franciaországban 1100 körül alapított zárt karthauzi rend kolostoraiban, nagy erővel folyt az írás. A holland karthauziak többek között Den Boschban (1336), Arnheimben (1342), Utrechtben (1392), Amsterdamban (1393) és Delftben (1470) települtek le. Saját másolataik, valamint a kolostorba belépő szerzetesektől, a külső diákoktól és pártfogóktól kapott adományok mellett vásároltak és hivatásos laikus másolóktól is rendeltek könyveket. Sajnos a spanyolok ellen vívott szabadságharc (1568–1588) kezdetén a fosztogatás és a rablás következtében a gyűjtemények elenyésző része maradt csak meg a holland könyvtárakban. Szerencsés kivételnek tekinthető a *nieuwlichti (Nova Lux)* kolostor Utrecht mellett, amelynek könyvtára 1500 körül mintegy 300 kötetből állt. Ebből a könyvtárból 150 kézirat és 80 ősnymtatvány élte túl a 16. század viharait. Többségük az utrechti egyetem könyvtárában ma is látható.

A 15. században több száz kolostori könyvtár működött Hollandiában. Legtöbbjük kétségtelenül kicsi volt, legfeljebb néhány tucatnyi könyvet számlált, mint például a Benedek-rendiek, a ferencesek, a ciszterciak és a premonstreiek könyvtárai. Bizonyos feltételek mellett laikusok is olvashattak a könyvtárakban. Egy nagyobb csoportot képeztek *Geert Grote* (1340–1384) tanítványainak, az Elhivatottaknak a gyűjteményei. Grote Deventerben született, és reformmozgalma a *Devotio moderna* rendkívül nagy hatással volt az európai vallásosságra. A világi dolgoktól való határozott elfordulást, az eredeti, mértéktartó keresztény élethez és a *vita apostolicához* való visszatérést hirdette.

A *Devotio moderna* irodalma jelentős hozzájárulás volt a *Geert Grote* által népszerűsített kereszties mozgalomhoz. Grote maga is kedvelte a könyveket, sőt „határtalan könyvéhségéről” beszélt. Tanítványai otthonokat alapítottak a testvérek és a nővérek számára, ahol tanítottak és kéziratokat másoltak. A koldulást szigorúan tiltották. Az Elhivatottak főként a többnyire megrendelésre készített könyvek eladásából éltek, és így új, kereskedelmi mozzanatot vittek a vallásos írásba és a scriptoriumba. A „toll testvéreiként” is ismerték

őket. A másolást alaposan megszervezték, és a könyvtáros felelt mind a másolóműhelyért, mind a könyvek kezeléséért. A könyvtárosnak jó kereskedelmi érzékkel is kellett rendelkeznie, hogy vevőket szerezzen, és biztosítani tudja gyors kiszolgálásukat. Ő segített kiválasztani a betűtípust a mintakönyvből. Más könyvtárak leltáraival összevetve az Elhivatottak gyűjteményei figyelemre méltóan pontosak és szervezettek voltak. Az ún. táblákat (*tabulae*) használták: olyan pergamenlapokat, amelyeket fatáblákra feszítettek, és a falra függesztettek. Ezek mutatták az érdeklődők számára, mi található a gyűjteményben. Az Elhivatottak összeállítottak egy több könyvtár állományát magába foglaló központi katalógust is.

Az Elhivatottak legnagyobb könyvtára Hollandiában talán a deventeri Heer Florenshuisban található, 1500 körül kb. 1250 kötetet, kéziratot és nyomtatott könyvet tartalmazó gyűjtemény volt. Valószínűleg ez volt akkoriban a legjelentősebb könyvtár Hollandiában. Az Elhivatottak nyomdaalapítási kísérletei azonban kudarcot vallottak.

A reneszánsz idején alakult ki az a szokás, hogy magánszemélyek könyveiket bizonyos városi és egyéb testületekre hagyományozták, így a mai közkönyvtárhoz hasonló intézmény jött létre. Egy neves leideni jogász, *Philips van Leiden*, 1372. március 7-én kelt végrendeletében meghagyta, hogy 40 kötetes gyűjteményét egy társaság kezelje. Ezzel talán *Petrarca* példáját követte, aki 1362 körül Velence városára hagyta a könyveit. Philips legfőbb érve az volt, hogy sok alkalmas és tehetséges leendő diák retten vissza a tanulástól azért, mert nem veheti meg a szükséges könyveket. Az államnak szüksége van tudósokra, ezért Philips azt akarta, hogy könyvei elérhetőek legyenek a diákok számára. Gyűjteményével ugyanakkor önmagának is emléket állított. Philips végakarátában körültekintően szabályozta a könyvek használatát, kitérve még a bírságokra is. Elhatározása szerint a könyvtárat a *Templum Salomonis*ban helyezték el, és elsőként családtagjai vehették kézbe a könyveket. Sajnálatos, hogy majdnem a teljes gyűjtemény elveszett, valószínűleg az 1575 körüli viharos időkben. Az egyetlen megmaradt kötetet a leideni egyetem könyvtára őrzi.

A középkor végén nemcsak a kolostorokban, zárdákban és káptalanokban lehetett vallási irodalmat tartalmazó könyvtárakat találni, hanem a templomokban is. Ezekben természetesen az istentiszteletekhez szükséges műveket tartották. Ugyanakkor volt egy külön könyves szoba is, a *libreria parochialis*, ahol a templomnak adományozott vallási és tudományos műveket tartották. A plébánosok beszámolóiból kitűnik, hogy gyakran alkalmaztak ácsokat és kovácsokat szekrénykék és láncok készítésére. Ez utóbbiak arra szolgáltak, hogy a könyveket összeláncolják; később számos

városi és egyetemi könyvtár követte ezt a példát. 1450 táján több templomi és székesegyházi könyvtár volt például Goudában, Groningenben, Leidenben és Utrechtben. Különleges és egyedülálló emléke a könyvtártörténetnek Zutphen, amelyet 1562 körül építettek *Coenraad Slindewater* kezdeményezésére. Ezt a könyvtárat a Zutphen közelében fekvő két kolostori könyvtár mintájára tervezték, amelyekben Slindewater személyesen tett látogatást, hogy megismerkedjen enteriőrjükkal és méreteikkel. A St. Walburg templomban lévő zutpheni könyvtár talán a 16. században épült, de mégis a középkori kolostori könyvtárakra hasonlít. Egy 18 méter hosszú, 7,5 méter széles teremben egy sor olvasópultot helyeztek el, amely mellett tízen olvashattak.

1562. augusztus 10-én, *Szent Lőrinc*nek, a könyvtárosok védőszentjének az ünnepén fejezték be a tetőt. A zutpheni városi archívumban megtalálhatók Slindewater dokumentumai, amelyek tanúsítják, milyen könyvtárról álmódott. Ez nemcsak vallásos, orvosi és jogi, hanem más tudományágakból származó műveket is tartalmazott volna. „A jó könyv az aranyból és ezüstből is többet ér. A könyvtár jobb hely, mint a kocsmá” – ezek voltak Slindewater mottói. Slindewater számára a lokálpatriotizmus sem volt ismeretlen fogalom. Szerinte, ha a Párizsban, Bolognában, Rómában vannak jó könyvtárak, akkor Zutphen sem maradhat el mögöttük. Hatvan kulcsot osztottak ki a zutpheni előkelőségek között, így a könyvtár többé-kevésbé nyilvános funkciót töltött be. A zutpheni könyvtár épülete a legrégebbi hollandiai könyvtárépület.

A nyomtatás feltalálásától az ész koráig (kb. 1450–1750)

A 16. század mozgalmas és kaotikus időszak volt, amelyben számos könyvtár feloszlott, megsemmisült, vagy gazdát cserélt. A nyomtatott könyvek megérkezése és elterjedése nemegyszer a kézzel frott kötetek megsemmisítésével járt. Az első holland nyomtatott könyv 1473-ban, Utrechtben készült. A reformáció és a vallásháborúk megváltoztatták vagy egyszerűen eltüntették a könyvtárakat. Felmerült az a gondolat is, hogy a könyvtárak legyenek nyitva a *Republica Litterarum* valamennyi érdeklődő tagja számára. Hollandiában ez vezetett a városi és egyetemi könyvtárak létrehozásához, amelyek az elit számára nyitottak voltak.

Orániai Vilmos vezette Hollandiát a spanyolok elleni ún. nyolcvanéves háborúban (1568–1648). E konfliktus következménye volt a független köztársaság (1579), amelyben a kálvinizmus volt az uralkodó vallás, és a katolikusok másodrendű állampolgárokká váltak. Tulajdonképpen nem tiltották be

a katolikus vallást, de a nyilvános istentiszteleteket igen. A Spanyolország elleni háborúnak messze menő következményei voltak. Ezek közé tartozik a városi és egyetemi könyvtárak megalapítása, amelyek gyűjteményeit gyakran kolostori és templomi könyvtárakból tulajdonították el. Sok könyv elveszett a háborús események során is. A lutheranizmus 1525-től kezdve egyre több hívet szerzett, ezt követte a kálvinizmus. A katolikus vezetés cenzúrával és büntetésekkel harcolt az új tanok ellen, aminek következtében számos „eretneket” halálra ítélték. Az ellenforradalom részeként újjászervezték az egyházi hierarchiát, Deventer pedig püspöki székhely lett.

A katolikus klérust megerősítendő 1560-ban Deventer katolikus városi tanácsa megvásárolt hatvan kötetet egy elhunyt lelkész hagyatékából, és ezekkel lefektette a városi könyvtár alapjait. Közismert, hogy a deventeri könyvtár alapítása a korábban említett zutpheni könyvtárral is összefügg. (Mindkét város az Ijssel folyó mentén fekszik.) A reformációt azonban nem lehetett feltartóztatni. A kálvinisták uralta városokban elkobozták a templomi vagyont. Az egyházi és kolostori könyvtárakat a fosztogatások után időnként megtisztították a kimondottan katolikus anyagtól, és városi könyvtárakká alakították. Ezeket a helyi tanácsokkal karöltve kálvinista egyházi emberek irányították, és általában az egykor katolikus, szintén elkobzott templomok kórusán helyezték el. A helyi hatóságoktól függött, hogy elfogadhatónak minősült egy-egy könyv tartalma vagy sem. A könyveket leláncolták; a városi könyvtárakhoz (*bibliothecae publicae*) a hozzáférést általában a városi elit számára tették csak lehetővé. Bizonyos esetekben a köznépek is megengedték, hogy távolról csodálják az elzárt könyveket. A nyitvatartási idő csekély volt, rendszerint nem haladta meg a heti négy órát. Ennek ellenére a korlátozott hozzáférés eme új formája, akárcsak a könyvtárak városi irányítása, innovatív elemeket is tartalmazott. Az új intézmények iránti lelkesedés azonban hamar elenyészett. A városi tanácsok nemigen vásároltak, bár a könyvtárak néha kaptak némi támogatást egy-egy különleges tétel vagy gyűjtemény megvásárlására. Nem volt rögzített éves költségvetésük.

Új jelenség volt az is, hogy ezek a könyvtárak kezdték meg a nyomtatott katalógusok előállítását, amelyek nemcsak a gyűjtemény nyilvánossá tételét szolgálták, hanem a polgárokat adományozásra ösztönözték. A könyvtárban gyakran tettek ki olyan táblákat, amelyek a könyvet adományozók (*nomina donantium*) listáját tartalmazták, de nevüket a katalógusok is sokszor megöröklítették.

Városi könyvtárakat alapítottak Deventerben (1560), Amsterdamban (1578), Alkmaarban (1594), Goudában (1594), Haarlemben (1596),

Rotterdamban (1604), Dordrechtben (1616) és Enkhuizenben (amely ugyan kis könyvtár, de azért emlékezetes, mert még ma is a templom muzeális gyűjteményének a része). Sajátos helyet foglal el a maastrichti városi könyvtár, amelyet 1662-ben alapítottak. Maastrichtot, a legdélibb holland várost együtt kormányozta egy katolikus herceg és a liège-i püspök, valamint a hágai protestáns, kálvinista parlament. A két könyvtáros – az egyik katolikus, a másik protestáns – mindkét vallásra figyelemmel végezte az állománygyarapítást.

Az oktatási intézményeknek természetesen szintén szükségük volt könyvtárakra, és általában a városi könyvtárakat használták. Amsterdamban például a városi könyvtár egyben tudományos könyvtár is volt, az utrechti egyetemi könyvtár pedig (1616) városi könyvtárként is szolgált.

Hollandiában az 1575-ben alapított leideni egyetem volt az első, amelyet eredetileg a klérus képzésére szántak. Orániai Vilmos adományozta a híres antwerpeni *Plantin* műhelyéből származó többnyelvű bibliát (*Biblia polyglotta*) a fiatal egyetemnek. A könyvtárat a néhai *Johannes Holmannus* professzortól vásárolt könyvek alapozták meg. *Jan van der Doest* (Janus Dousa), az első könyvtárost 1587-ben nevezték ki, és még ugyanabban az évben saját termet kapott a még szerény gyűjtemény. Néhány esztendővel később a könyvtárat átköltöztették a leideni Rapenburg Faliede Bagijn templomába. A leideni könyvtár a nem magánkézben lévő könyvtárak közül elsőként adott ki nyomtatott katalógust (*Nomenclator*), amely 1595-ben, 625 példányban jelent meg. A katalógust részben az adakozás ösztönzésére készítették. A könyvespolcoknak (*pulpita*) megfelelő szakrendben tartalmazta anyagát, amelynek élén a teológiai művek álltak. A fóliánsokat, a kéziratokat és a leideni egyetem professzorainak munkáit külön sorolták fel. Bár könyveket vásárolni is lehetett, a legfőbb forrás mégis az adományozás volt. Más könyvtárakhoz hasonlóan a leideni könyvtár vezetése is egy professzor tiszteletbeli állása, szinekúrája volt, míg az érdemi munkát helyettese, a *custos* végezte.

A leideni egyetem könyvtára nyugati és nem nyugati kéziratgyűjteményéről, ezen belül a tudós *Scaliger* gyűjtéséről vált híressé. A leideniek szerezték meg a bizánci követ, *Levinus Warner* számos, 1660 körüli keleti kéziratot tartalmazó gyűjteményét is. Említésre méltó még a *Vossius*-gyűjtemény, amelyet 1690 körül vásárolt meg a könyvtár. A kurátorok azonban úgy érezték, hogy túl sokat fizettek a gyűjteményért, amelyet azért vásároltak meg, nehogy a könyvek Oxfordba kerüljenek. Ennek következményeként a kifizetés körül egy évekig elhúzódó jogi vitába bonyolódtak.

Az egyetemi könyvtár hetente két délután tartott nyitva, és múzeumra emlékeztetett, mivel új

kiadványokat nem vásároltak. Elsősorban a professzorok magánkönyvtárainak kiegészítésére szolgált. A könyvtár a diákoknak csak részleges szolgáltatásokat nyújtott, sőt húsz éven át meg sem nyitotta előtük kapuit. A diákok a kurátorokhoz fordultak kérelmükkel, míg végül bebocsátást nyertek a könyvtárba.

Az 1614-ben alapított groningeri egyetemnek csak szerény gyűjteménye volt. A professzoroknak itt is, akárcsak a többi könyvtárban, járt a *jus clavium*, amely állandó gondot okozott, mivel a kulcsokat kölcsönözték és másolták, ami gyakran vezetett lopáshoz. 1581-ben az utrechti városi tanács azt követelte, hogy a kolostorokból származó könyveket adják át, hogy egy mindenki számára hozzáférhető könyvtárat létesítsenek. Jó időbe telt, míg a könyveket végül átadták, és egy templomban helyezték el. Amikor 1636-ban megalapították az utrechti egyetemet, a városi könyvtár lett egyben az egyetemi könyvtár is. Szerény könyvtárakkal rendelkező kis egyetemek működtek Harderwijkban (Gelderland) és Franekerben (Friesland), ezeket azonban 1810 körül a francia megszállás idején bezárták. Jelenleg a legnagyobb az amsterdami egyetem könyvtára (1877), amelyet 1578-ban városi könyvtárként alapítottak, majd 1632-től szolgált egyszerre a városi *Athenaeum Illustre* könyvtárául is.

A városi oktatási intézmények, gimnáziumok, latin iskolák stb. szintén fenntartottak kisebb gyűjteményeket, máskor pedig a városi könyvtárakat használták. A szemináriumok könyvtárai, például az amsterdami Remonstráns Testvériség (1634) vagy a Baptista Szeminárium (1735) könyvtárai szintén oktatási könyvtáraknak számítanak.

Az amsterdami zsidó közösség a spanyol, portugál és kelet-európai bevándorlásnak köszönhetően jelentős fejlődésnek indult a 17. században. A portugál-izraeli szemináriumot, az *Ets Haimot* (Életfa) 1637-ben alapították. Ez három zsidó könyvtár együttese volt, összesen 246 kötettel. A könyvtárat a rabbik, illetve tanítványaik használták; közöttük volt *Spinoza*. 1889-ben *David Montezinos* könyvtáros jelentős könyvgyűjteményt adományozott az Ets Haimnak, amely így a világ egyik legnagyobb szefárd könyvtára lett. A német megszállás alatt az Ets Haim-Livaria Montezinos Könyvtárat Németországba vitték, de 1946-ban visszakerült Amsterdamba. Már a 17. században volt egyfajta „szakkönyvtár”, amely a városi tanács tagjait szolgáltatta, és léteztek törvénytárak (közigazgatási jogi könyvtárak) is. Ezek általában jogtudományi könyveket tartalmaztak, de a szerzők által adományozott más témájú könyveket is találhatunk bennük. A területi, pl. a hollandiai és a gelderlandi legfelsőbb bíróságok is rendelkeztek jogi referenszönyvtárral, de nem nélkülözték ezeket a parlament tagjai sem.

Bár a katolicizmust hivatalosan nem tiltották be, a nyilvános istentiszteleteket nem engedélyezték. A római pápa Hollandiát olyan missziós területnek tekintette, ahol a papok kis plébániai könyvtárakra támaszkodva titokban teljesítették lelképásztori feladataikat.

A leideni *Bibliotheca Thysiana* 1650 táján külön említést érdemel, mivel még ma is a 17. századi elrendezésében látható. A kis könyvtárat egy gazdag polgár, *Johannes Thysius* alapította.

A 17. században Európában megjelent a könyvtártudományi szakirodalom. A korszak legismertebb műve a francia könyvtáros, *Naudé: Avis pour dresser une bibliothèque* című műve, amely 1627-ben jelent meg. A német könyvtáros és homo universalis *G. W. Leibnitz* (1646–1716) számos ötlettel állt elő, hogyan lehetne jobba tenni a bibliográfiai segédleteket és a könyvek leírásait. A holland lelkész és tudós, *Johannes Lomeier* (1636–1699) *De bibliothecis liber singularis* (Zutphen, 1669; második kiadás Utrecht, 1680) címen adott ki átfogó munkát, amelyben szerepelt egy fejezet *De bibliothecis celebratibus* címmel. Ebben útibeszámoló alapján rövid leírást ad mintegy 130 kimagasló európai könyvtárról, közöttük magánkönyvtárakról. Lomeier leírását országok, régiók szerint csoportosította, így nagyon hasznosnak bizonyult azon külföldi írók számára, akik saját könyvtárkatalógusukhoz kerestek forrásokat.

A 16. és 17. században így több tucat, általában kis könyvtár működött Hollandiában. 1700 táján közel 20 000 kötetével a leideni egyetem könyvtára volt a legnagyobb és messze a leggazdagabb is.

A külföldiek, pl. az 1700 körül Hollandiába látogató német tudós, *Z. C. Von Uffenbach* útinaplójának tanúsága szerint a vendég egyáltalán nem volt elragadtatva a holland könyvtáraktól, mert azok nem díszes, tekintélyes termekben működtek. A holland kálvinista kultúrára gondolva, amely a takarékoságot és az egyszerűséget erénynek tartotta, a fennköltégnek pedig viszonylag kis szerepet tulajdonított, nem csoda, hogy a holland könyvtárak olyan mértéktartóak voltak. A helyi kormányzatok nem költöttek sokat a könyvtárakra. A városi könyvtárak („a város ékszerei”), amelyeket 1580 körül oly lelkesen alapítottak meg, a 17. század végére fokozatosan kőületekké váltak. Kevesen látogatták őket, mivel friss irodalmat nem találtak bennük, a könyvek többsége pedig teológiai munka volt. Az átlagpolgár, ha olvasni akart, kénytelen volt megvenni a könyveket, akárcsak a professzorok, akik csak a régebbi, értékes kötetek vagy kéziratok kedvéért keresték fel a bibliotékákat. A könyvtárak így múzeumokká váltak. Mai szemmel nézve gyakran rosszul bútorozott, fűtetlen, korlátoltan látogatható helyek voltak.

A felvilágosodástól a második ipari forradalomig (1750–1880)

A 18. század, a felvilágosodás kora az olvasás forradalma is volt: a polgárok művelődni akartak, a könyvesboltok terjeszkedtek, és a tudományban a latin helyét átvette az anyanyelv. A művelt polgárok az alsóbb osztályok kiművelése érdekében mozgalmat indítottak. A 18. század második fele új irodalmi műfajokat is hozott, mint pl. a kézikönyv, az enciklopédia, a regény, az általános kulturális és politikai irat; új könyvtártípusok alakultak ki a nyugati világban és Hollandiában is.

Hollandiában a 18. század közepétől kezdve új könyvtártípusok is létrejöttek: a kereskedelmi kölcsönkönyvtárak, a társasági könyvtárak és a népkönyvtárak. Mindhárom jelentős szerepet játszott a felvilágosodott gondolkodás terjesztésében, és mindhárom léte a polgárok egyéni kezdeményezésének köszönhető.

Az első kölcsönkönyvtár Hollandiában 1750 körül jött létre, körülbelül akkor, amikor Franciaországban (de később, mint Németországban vagy Angliában). *Scheurleer*, egy hágai könyvkereskedő volt a tulajdonosa. Több újságban, közöttük az *'s-Gravenhaagse Courant*-ban adott fel hirdetést, amelyben népszerűsítette 2000 kötetes „nyilvános könyvtárát”. *Scheurleer* könyvtárában éves beiratkozási díj vagy egyedi kölcsönzési díj fejében könyveket lehetett kölcsönözni. A könyvtár közel tíz évig működött, utána *Scheurleer*-nek – valószínűleg a többi könyvkereskedő nyomására, akik úgy érezték, hogy könyvesboltjaik a könyvek kölcsönzése következtében hátrányt szenvednek – el kellett adnia vállalkozását.

Más városokban is voltak kölcsönkönyvtárak, de úgy tűnt, hogy ezek a kereskedelmi alapon működő könyvtárak csak 1830 után terjedtek el igazán. Általában könyvesboltokhoz vagy papírüzletekhez kapcsolódtak, és a kölcsönzési díjból ítélve a tehetős középosztály igényeit voltak hivatva kiszolgálni. Ez a helyzet a könnyű olvasmányokat kínáló kölcsönkönyvtárak megjelenésével változott meg a 19. század végén. A kereskedelmi kölcsönkönyvtárak többnyire friss regényeket és ismeretterjesztő könyveket kínáltak.

Haarlem hét élenjáró polgára 1752-ben külföldi mintára tudós társaságot alapított. Ez a Holland Tudományos Társaság (*Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen*) gyakran ülésezett, amikor is előadásokat hallgattak meg. Pályázatokat írtak ki, egy természettudományi múzeumot és egy könyvtárat is építettek.

Különösen szép könyvtárat adományoztak a *Teyler Stichting*-nek (*Teyler Társaság*, 1778) Haarlemben, amely a 19. században a legnagyobb külföldi természettudományi folyóirat-gyűjteményt

szerezte be. Első vezetője a nagy tudós, *Van Marum* volt, aki 1824-ben a nyilvánosság előtt is kitérte a könyvtár kapuit. Az 1780-as évekből származó nagy ovális terem, és az 1880-as évekből való könyvtár egyaránt könyvtártörténeti értékek, akár csak a zutpheni könyvtár vagy a leideni *Bibliotheca Thysiana*.

Más városokban is alakultak tudós társaságok, legtöbbször valamilyen sajátos terület művelésére. Ezek közé tartozott a leideni *Maatschappij der Nederlandsche Letteren* (Holland Irodalmi Társaság), amelyet 1775 körül alapítottak. E társaság könyvtára rendelkezett a legnagyobb holland irodalmi gyűjteménnyel, amelyet 1876-ban a leideni egyetemnek adtak kölcsön. Építészeti szempontból érdemes megemlíteni a *Natura Artis Magister* társaság könyvtárának épületét, amelyet 1837-ben Amsterdamban hoztak létre. A 19. század végén a legtöbb tudós társaság könyvtárát az egyetemi könyvtárakban helyezték el.

Olvasóköröket szerveztek a felső középosztály, illetve a városi előjárók számára, ahol újságokat, folyóiratokat, könyveket olvashattak, néha kölcsönözhettek. Ezek közül néhány klubként is szolgált, társalgó- és dohányzótermekkel. 1775-től számos holland városban találunk olvasóköröket. A legjelentősebb az amsterdami volt (*Amsterdamsche Leesabinet*), amelyet 1800-ban alapítottak. Ez az olvasókör a tudományos könyvtár kiegészítőjeként működött, és friss irodalmat kínált.

1784-ben jött létre a 18. századi felvilágosult keresztény filozófiával összhangban a közember felemelését szolgáló *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Közhasznú Alapítvány). E célt szem előtt tartva az alapítvány oktatást folytatott, erkölcsi irányelveket adott ki, takarékpénztárt és népkönyvtárat alapított. Első könyvtáruk 1794-ben, Haarlemben hozták létre, ötven évvel később már 300 könyvtáruk volt a teljesen katolikus Limburg és Brabant tartományok kivételével szerte az országban. A különböző fiókok meglehetősen önállóak voltak, ezért a központi bizottság nem kényszeríthette ki, hogy az eredeti szándéknak megfelelően „felvilágosító” könyveket vásároljanak. Ez azt jelentette, hogy az alapítvány könyvtárai – különösen 1830 után – többnyire könnyű olvasmányokat szereztek be. A könyvtárakat vezető önkéntesek, általában tanárok és lelkészek úgy érezték, hogy az ilyen könyveket keresik az emberek. Az alapítvány könyvtárainak sohasem volt olvasótermük, hiszen kölcsönözték az anyagot, különösen télen, a *par excellence* olvasgatók évszakban, és rendszerint kicsiny, néhány száz kötetből álló gyűjtemények voltak, néha külön gyermekrészleggel.

A 19. század második felében a katolikusok és a kálvinista középosztály papságuk vezetésével megerősödött. Ez a holland nép erőteljes vallási megosztottságához vezetett. A nemzetnek három

„pillére” volt, a protestánsok, a katolikusok és a felekezeten kívüliek. Mindhárom külön oktatási intézményekkel rendelkezett, és arra törekedett, hogy saját rendszerét támogassa. Külön protestáns és katolikus népkönyvtárakat alapítottak, amelyeket önkéntesek kezeltek. Ezek a könyvtárak szórakoztató olvasmányokat kínáltak, olvasótermük nem volt.

A francia forradalom, a francia csapatok betövése, a batáviai forradalom és Hollandia francia függőségbe kerülése a holland könyvtári rendszerre messzemenő következményekkel járt. Ezek közül kétségkívül a legjelentősebb a nemzeti könyvtár megalapítása 1798-ban, Hágában. E könyvtár gyűjteményének magját a száműzött orániai kormányzók elkobzott könyvei adták. A holland nyelvet magas színvonalon beszélő menekült francia pap, *Charles Sulpice Flamant* professzor vezette a könyvtárat.

Az eredeti elképzelés szerint a Nemzeti Könyvtárat csak a törvényhozás tagjai, illetve más közhivatalnokok használhatták volna, ám a képviselői kamara rendelkezése szerint „ismert személyek” is bebocsátást nyertek, ha megszerezték a könyvtári bizottság engedélyét. A nyitvatartási idő, különösen más könyvtárához képest, hosszú volt: minden hétköznap 10–17 óráig, hetente háromszor pedig még délután 5-től 7-ig. Később drasztikusan csökkentették a nyitva tartást. 1800-ban több mint 5000 tételes könyvtári katalógust adtak ki.

A bátyja, *Bonaparte Napoleon* által kinevezett *Louis Napoleon* uralkodása idején (1806–1810) a Királyi (nemzeti) Könyvtár (*Koninklijke Bibliotheek*) jelentős fejlődésnek indult. *Louis Napoleon* király pártolta a könyvtárakat, bevezette a köteles példányok szolgáltatását, és rengeteg könyvet vásároltatott, így az állomány szépen gyarapodott. Akadémiát is alapított, amelyet később *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* (Holland Királyi Tudományos Akadémia) neveztek el. A 19. században ez is jelentős gyűjteményt alakított ki. Kiterjedt csere folyt Hollandián belül és kívül a könyvtárak között.

Louis Napoleont azonban elmozdította *Bonaparte*, aki elégedetlen volt fivére politikájával. A Királyi Könyvtárt egy rendelettel a *Grote Hollandsche Bibliotheek* (Nagy Holland Könyvtár) névre keresztelték, és átadták Hága városának. 1811-ben a franciák a hágai könyvtárból *Napoleon* párizsi *Université Impériale*-jének könyvtárába vittek át számos könyvet és nyomtatványt. *Napoleon* bukása után e rablott gyűjtemény nagy részét visszavitték Hágába. A franciák tervbe vették több holland városi és egyetemi könyvtár könyveinek átszállítását Párizsba, ezért a helyi hivatalnokokkal pontos leltárt készítettek a kéziratokról és a könyvtárak értékeiről. Az időgényes terv sohasem

vált valóra, talán mert a holland könyvtárosok elszabotálták a feladatot.

I. Vilmos király uralkodása idején (1814–1840) Hollandia független királyság lett, és 1830-ig Belgium is hozzá tartozott.

Hága városa lehetővé tette könyvtára számára, hogy a korábbi dillenburgi Orange könyvtár 7000 kötetével bővüljön, és ismét Királyi Könyvtár lehessen. A leideni egyetem elsőbbséget élvezett a többi könyvtárral szemben, és nagyobb támogatást kapott. Az utrechti és groningeni egyetemi könyvtárak (a harderwijki és franekerai egyetemeket a franciák már korábban megszüntették) szerényebb költségvetéssel működtek, és jóval kisebbek voltak.

A gazdasági stagnálás és a szegénység időszakában, 1850 körül új korszak köszöntött be, amelyet a gazdasági fellendülés és bizonyos társadalmi fejlemények – fokozódó liberalizáció, nacionalizmus és tudományos haladás – jellemeztek. Mindeme tényezők a könyvtárak figyelemre méltó modernizálásához vezettek. Két holland antikvárius és bibliográfus, *Frederik Muller* és segéde, *P. A. Tiele* (1834–1889) jelentős szerepet játszottak jobb katalógusok kidolgozásában. Gyakran bízták meg őket könyvtárak feldolgozásával.

1850 körül új könyvtárak jöttek létre, mint például Frieslandban és Zeelandban a tartományi, elsősorban történeti gyűjtemények, illetve a Rotterdamsch Leeskabinet (Rotterdami Olvasókabinét), a meglévő könyvtárak pedig gyorsabban bővültek. Ha a könyvtárak felújításra szorultak, mint pl. a leideni egyetemi könyvtár, külföldről, elsősorban Németországból merítettek ötleteket. A göttingeni egyetemi könyvtár már a 18. század végén nemzetközileg elismert modell volt.

J. W. Holtrop (1806–1870) és *M. F. A. G. Campbell* (1819–1890) könyvtárosok munkálkodása nyomán a Királyi Könyvtár lett az ősnymtatványok központja. 1856-ban jelent meg a Királyi Könyvtár ősnymtatvány-katalógusa, de a gyűjtemény többi része még mindig nem volt kellőképpen feldolgozva. A holland könyvtárakban mintegy 8000 ősnymtatvány van.

Az 1850-es brit közkönyvtári törvény indította meg azt a mozgalmat, amely a holland közkönyvtári törvény létrehozását sürgette. Ezek az erőfeszítések azonban hiábavalónak bizonyultak, mert a liberális *Thorbecke* miniszter pártolta ugyan a könyvtárakat, de a közkönyvtárak alapítását nem tekintette kormányzati feladatnak. Az sem volt teljesen világos, mi is a közkönyvtár, mert gyakran összekeverték az olvasópályákkal és a népkönyvtárakkal. A népkönyvtári mozgalom az 1850-es években, a katolikus és protestáns népkönyvtárak megalapításával fellendült.

A már említett *P. A. Tiele* a könyvtári gyakorlat megújítójaként külön figyelmet érdemel. A nemzet-

közi és antikvár könyvkereskedelemben Muller mellett szerzett képzettség birtokában a könyvtáros pályára adta fejét. Először a leideni egyetemi könyvtár nyomtatványtárának vezetője volt, majd az utrechti egyetem könyvtárosa lett. Tiele nagy jelentőséget tulajdonított a jó bibliográfiai apparátusnak, és ő vezette be a nyomtatott katalóguscédulákat Hollandiában. A tételeket kártyákra nyomtatták, és fűzős könyvekben tartották. Ezek voltak az ún. „Leidsche boekjes”-ek, a „füzetkatalógusok”.

A modernizációtól az automatizálásig (1880–1965)

A 19. század végén Hollandiában dinamikus modernizációs folyamat zajlott le. Az iparosítás előretört, és a kelet-indiai szigetek meghódításában megtestesülő imperializmus a világméretű kereskedelem kibontakozásához vezetett. A kormány egyre jobban beavatkozott a mindennapi életbe, amit a szociális törvények meghozatala és a kötelező középfokú oktatás bevezetése is mutatott. Új irodalmi és művészeti formák kerültek előtérbe, és virágzottak a természettudományok kiváló Nobel-díjas tudósok, *Zeeman* és *Lorentz* alatt. A könyvtárak a tudomány és a haladás létfontosságú kellékeivé váltak.

Belgiumban *Paul Otlet* (1868–1944) továbbfejlesztette az amerikai *Melvil Dewey* tizedes osztályozási rendszerét, és kialakította az Egyetemes Tizedes Osztályozást (ETO). Az ETO-t Hollandiában elsősorban a vállalati és kormányzati könyvtárak használták. Az egyetemi könyvtárosok inkább a német felsőoktatási könyvtárak rendszerét választották.

1900 táján jöttek létre a mai értelemben vett felsőoktatási könyvtárak. Külön személyzetet alkalmaztak, kötött költségvetéssel rendelkeztek, amennyire csak lehetett, beszerezték a modern irodalmat, és az oktatók, hallgatók „laboratóriumaivá” váltak. A gyűjtemények a különböző adományoknak és hagyatékoknak köszönhetően, illetve a kisebb tudós társaságok könyvtárainak beolvadása révén szépen gyarapodtak. Az egyik legnagyobb donáció *Rosenthal* zsidó bankár jelentős judaika anyagot tartalmazó adománya volt az amsterdami egyetemi könyvtár számára, amely a *Bibliotheca Rosenthalia* nevet viseli.

1900 körül két könyvtártípus is kialakult: a modern közkönyvtár (public library), valamint a vállalati könyvtár. Az új közkönyvtár harcos híve volt *Henri Ekkard Greve* (1879–1957), aki a nép- és közkönyvtárak tanulmányozása nyomán készítette el doktori dolgozatát.

Az első közkönyvtárakat Utrechtben (1892) és Dordrechtben (1898) alakították, de nemsokára

kövezték ezeket a groningeri, leeuwardeni és alkmaari könyvtárak. A holland közkönyvtárak sajátos struktúrában működtek: haladó szellemű polgárok alapította intézmények voltak, amelyek a városi tanács támogatását élvezték. 1909-től kezdve, ha a városi tanács hozzájárult a könyvtár fenntartásához, a központi kormányzat is biztosított számukra szigorú szabályok szerint megállapított támogatást. A gyűjteménynek főként ismeretterjesztő irodalmat kellett tartalmaznia, számúzték az „erkölcstelen” műveket, és regényeket csak korlátozott számban vásárolhattak.

A közkönyvtárak komoly befolyással rendelkező tanácsadó testülete volt az 1908-ban alapított Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken (Nyilvános Olvasóteremek és Könyvtárak Központi Testülete). Ez a szervezet tanfolyamokat rendezett, és ellenőrizte, hogy a könyvtárak megfelelnek-e a támogatás feltételeinek. A közkönyvtárak számára kötelező volt a tagság. A könyvtárak szociálpedagógiai intézményként feladatuknak tekintették a tiszta erkölcsiséget, és népszerű tudományosságot tükröző művek révén a népművelést. A közkönyvtárak könyvtárosai komolyan vették mentori tisztségüket. A felsőoktatási könyvtárosok egyetemi képzése azonban 1964-ig váratott magára.

Részben a közkönyvtári gyűjtemények magas színvonalának hatására az átlagpolgár továbbra is a népkönyvtárakból vagy a kereskedelmi alapon működő kölcsönkönyvtárakból szerezte be olvasmányait, ahol könnyed, közérthető irodalmat talált. Csak a népesség kis része használta a közkönyvtárakat, amelyek vidéken teljesen hiányoztak. A hollandiai helyzet sajátos vonása a világ más országaihoz képest, hogy a korábban említett „pillérek” kialakulása következtében felekezeti közkönyvtárak is létrejöttek. Az első egy 1911-ben alapított katolikus könyvtár volt, majd ezt több protestáns könyvtár követte. A holland társadalom felekezeti megosztottsága a közkönyvtárakban is tükröződött. A felekezeti közkönyvtárak is kaptak állami támogatást, és tagjai voltak a Centrale Verenigingnek. Gyűjtőkörükben érvényesíthették a felekezeti szempontokat. A könyvtárak, különösen a katolikus közkönyvtárak száma folyamatosan nőtt, aminek következtében általában két közkönyvtár is volt a nagyobb városokban, a katolikus és az általános könyvtár. Az erőteljes központi ellenőrzés és a felekezeti elkülönülés mellett a 20. század első évtizedeiben a hollandiai helyzetet még a közkönyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak közötti sikeres együttműködés is jellemezte. 1912-ben megalakult az NVB (*Nederlandse Vereniging van Bibliothecarissen = Holland Könyvtáros Egyesület*), amely valamennyi könyvtártípus könyvtárosait egyesítette. Az NVB adta ki a *Bibliothekleven*

(Könyvtári Élet, 1916–1969) című folyóiratot, és előadásokat, konferenciákat is szervezett.

1900 körül mind a magán-, mind az állami szektorban több nagy szervezet hozott létre szakkönyvtárakat dokumentációs céllal, vagyis a folyóiratok és a szürke irodalom hozzáférhetővé tételére. Ilyen volt a Philips és a Gazdasági Minisztérium könyvtára.

A húszas években a P. C. Molhuysen vezette Királyi Könyvtár központi szerephez jutott a holland könyvtári rendszerben. A Királyi Könyvtár fokozatosan modern nemzeti könyvtárrá vált anélkül, hogy 1982 előtt ezt hivatalosan is deklarálták volna.

A porosz központi katalógus nyomdokain haladva Molhuysen 1921-ben központi könyvkatalógus készítésébe kezdett, és több tucat könyvtárat fogott össze. Ő irányította a kormány tanácsadó testületét (Rijkscommissie van Advies inzake het Bibliotheekwezen). Az országok közötti kiadványcserét bonyolító Internationale Ruilbureau (Nemzetközi Csereiroda) a Királyi Könyvtár részeként 1926-ban jött létre. A Holland Királyi Tudományos Akadémia könyvtára az orvosbiológiai szakterületen a legfontosabb csereintézmény lett. A delfti Műszaki Főiskola (ma Műszaki Egyetem) könyvtára A. Korevaar mérnök-könyvtáros vezetése alatt Hollandia első számú műszaki könyvtárává fejlődött. A wageningeri Mezőgazdasági Főiskola (ma Agrártudományi Egyetem) könyvtára pedig a mezőgazdasági irodalom fő központjává nőtte ki magát.

A nemzetközi jog területén a Vredespaleis (Békepalota) 1913-ban Andrew Carnegie adományaként létrejött könyvtára tölt be fontos szerepet. A holland könyvtárak és a könyvtárügy társadalmi megítélése sokat köszönhet a holland T. P. Sevensmának, aki a harmincas években Genfben az ENSZ könyvtárosa és az IFLA főtitkára volt.

A dokumentáció területén, különösen az ETO terjesztését és fejlesztését illetően *Frits Donker Duyvis* holland mérnök játszott kiemelkedő szerepet. Ő tette át a FID székhelyét Otlet Brüsszeléből Hágába, ahol a Királyi Könyvtár épületében ma is működik az IFLA-val együtt. A hollandok mindig jelentős szerepet vállaltak e nemzetközi szervezetekben.

A harmincas évek, a válság és munkanélküliség időszaka különösen keserves volt a holland közkönyvtárak számára. Az 1921 óta törvényben rögzített kormánytámogatást (a támogatás mértéke a helyi közösség nagyságával arányos) egyre csökkentették. Ennek következtében ebben az évtizedben egyetlen közkönyvtárat sem alapítottak.

1935-ben azonban a közgazdász professzor, N. W. Posthumus a munkások biztosítótársaságával

karöltve sajátos intézetet hozott létre (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis = Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet). Az intézet szocialista könyvek, broszúrák és levéltárak megvásárlására törekedett, és mintegy „mentő szervezete” lett a Németországban és Spanyolországban a fasiszták betiltotta szervezeteknek. Az intézet ezekből az országokból is vásárolt könyvtárakat, de megvette az Oroszországból menekült szocialisták könyvtárait is. Felsőfokon képzett szakembereket alkalmaztak az anyag rendezésére, amelyet kutatási célokra használtak. Az intézet kiadott egy angol nyelvű folyóiratot is.

A Marx–Lenin Intézettel együtt a Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet lett a munkásmozgalmak története tanulmányozásának központja. Posthumus, aki nemcsak jelentős tudós, hanem ravasz üzletember is volt, céljai megvalósításához előteremtette a szükséges pénzt, korábban pedig megalapította az Economisch-Historisch Archiefot (Gazdaságtörténeti Archivum). Itt a magánvállalatok levéltárait őrizték, és kiváló gazdaságtörténeti könyvtárat fejlesztettek ki. Mindkét intézet Amszterdamban van, és a Holland Királyi Tudományos Akadémia része.

Az első világháború idején Hollandia semleges maradt, a második világháborúban azonban ez az állapot nem volt fenntartható. Az 1940. május 10-én bekövetkezett német megszállás után 1940 és 1945 között a németek irányították az országot. A közvetlen károk nem voltak olyan nagyok, bár Rotterdam, Middelburg és Nijmegen bombázásakor fontos könyvtárak pusztultak el. A megszállás leginkább a közkönyvtárakat és azokat a könyvtárakat sújtotta, amelyek a német náci ideológia szempontjából jelentősnek számítottak. A zsidó munkatársakat elbocsátották, zsidók nem használhatták a könyvtárakat, és a közkönyvtárakban számos könyvet betiltottak, mert „a nemzeti-szocialista ideológiával ellentétesnek” minősültek.

A Centrale Vereniging voor Openbare Leeszaalen en Bibliotheken vezetői megalkudtak a német rendszabályokkal, mert mindenáron biztosítani akarták, hogy a könyvtárak nyitva maradjanak. Attól tartottak, hogy bárminemű ellenállás odavezetne, hogy a németek a holland kollaboránsoknak adják át a könyvtárak irányítását, akik a holland nemzetiszocialista mozgalom, a Nationaal-Socialistische Beweging tagjai voltak. A folyamatos megalkuvás másik érve onnan származott, hogy a könyvtárhasználók száma jócskán emelkedett, és a háború alatt tetemes volt azoknak az embereknek a száma, akik könyveket kölcsönöztek és olvastak.

A német cenzúra nemcsak önkényes volt, hanem katasztrofálisnak is bizonyult a közkönyvtárak számára, mert a különféle német és holland szervezetek engedelmessé váltak az előírásoknak, és a

betiltott könyvek listái egyre terjedelmesebbek lettek. 1942-ben például valamennyi 1904 után meghalt angol és amerikai szerző műveit betiltották.

A könyvtárak kifosztása elsősorban az *Einsatzstab Rosenberg* és a *Reichssicherheitshauptamt* dolga volt. A Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet könyvtárát Németországba hurcolták, akárcsak a Bibliotheca Rosenthaliát, a zsidó irodalom jelentős gyűjteményét, más zsidó könyvtárakat és a szabadkőművesek gyűjteményeit. A zsidó könyvtárakat a frankfurti *Rosenberg Institut zur Erforschung der Judenfrage* kapta meg. A szövetségesek Németország elleni bombatámadásai következtében az ellopt könyvek valóságos odisszeát jártak az egyre zsugorodó birodalmon át. A németeknek nem volt idejük, sem képzett emberük a zsákmány rendezésére. A háború után szétszórta találták meg a könyveket, nemegyszer még a ládába zárva. 1950-ben a Lengyelországig, sőt a Szovjetunióig hurcolt könyvek is visszajuttottak Hollandiába. A Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet könyvtára és a Bibliotheca Rosenthalia csaknem hiánytalanul visszakertült eredeti helyére.

A második világháború alatt megnőtt a könyvtárak jelentősége, különösen a szakmai információ beszerzése szempontjából. Ezt bizonyította az első szekció, a Sectie Speciale Bibliotheken (Szakkönyvtári Részleg) létrehozása 1941-ben az országos könyvtáros egyesületen belül.

A londoni emigrációban működő holland kormány a háború alatt lépéseket tett, hogy angol és amerikai kiadóktól megvásárolják azokat a hiányzó folyóiratokat és könyveket, amelyek beszerzésére a holland könyvtáraknak nem volt módjuk. A háború utáni keserves újrakezdés során számos holland könyvtár élvezte amerikai és angol könyvtárak adományokban megtestesülő támogatását.

A megszállás alatt szerzett tapasztalatok ellenére a hollandok a felszabadulás után igyekeztek visszaállítani a háború előtti helyzetet. A közkönyvtárak számára ez a „pillérek”, vagyis az állami, katolikus és protestáns hármasság fenntartását jelentette. Új elem a közkönyvtárakban az ifjúság és a vidéki lakosság iránti érdeklődés fokozódása. Ennek következtében „pilléres” megyei könyvtárakat hoztak létre, megindították a mozgókönyvtári szolgálatot, és számos közkönyvtárban ifjúsági részleget alakítottak ki.

A virtuális könyvtár születése (1965-től napjainkig)

A hatvanas évek közepétől, de különösen az utóbbi évtizedben a holland könyvtári rendszer, akárcsak a világ valamennyi könyvtára, nagy változásokon, folyamatos megújuláson ment át. E

változások okai a társadalomban és a technológiában keresendők. A társadalomban a hetvenes évektől a felekezeti határok gyorsan elenyésztek. Az állami, katolikus és protestáns közkönyvtárak egy általános közkönyvtári rendszerre olvadtak össze. Ugyanakkor a népkönyvtárak és a kereskedelmi kölcsönkönyvtárak megszűntek, mert többé nem voltak versenyképesek a közkönyvtárakkal.

1972-ben hozták létre a közkönyvtári rendszer új, átfogó szervezetét, a Nederlands Bibliotheek en Lectuur Centrumot (NBLC = Holland Könyvtári és Olvasási Központ).

Az NBLC a korábbi Centrale Vereniging van Openbare Leeszaalen en Bibliotheken nyomdokaiba lépve központi könyvtári tanácsadó szerv, ugyanakkor számos központi szolgáltatással támogatja a közkönyvtárak munkáját. Az NBLC központi állománygyarapítási információs rendszert fejlesztett ki, irányítja a feldolgozást, és könyvtári kellékekkel felszerelt könyvekkel látja el a könyvtárakat. Így olyan sajátos helyzet jött létre Hollandiában, hogy a közkönyvtárak egyetlen szervezettől kaphatnak meg mindent, amire szükségük van. 1975-ben elfogadták a közkönyvtári törvényt (Wet op het Openbare Bibliotheek Werk), amely többek között előírja, hogy a 18 éven aluliak ingyenesen használhatják a könyvtárat. E rendelkezés a használók számának óriási növekedéséhez vezetett: a holland népesség mintegy 25%-a közkönyvtári tag. A közkönyvtári törvény nagyvonalú anyagi ellátást biztosított, és a közkönyvtárak számának jelentős emelkedését is maga után vonta. A nyolcvanas évek gazdasági megszorításai sajnos korlátot szabtak a fejlődésnek, és 1987-ben hatályon kívül helyezték a törvényt.

A közkönyvtári rendszer 1965 és 1980 közötti virágzása szorosan összefügg a társadalmi prosperitással, amely a tudományos könyvtárakra is áldásos hatással volt. Az egyetemi és főiskolai hallgatók száma jelentősen megnőtt, és az oktatásban is változások zajlottak le: bevezették például a hallgatói dolgozatok és szakdolgozatok rendszerét, ami nagyobb terhet jelentett az egyetemeknek. Mindezt szem előtt tartva 1969-ben új könyvtártípus, a regionális ellátókönyvtár (Regionale Steun Bibliotheek) jött létre. Nem független könyvtárról van szó, hanem olyan gyűjteményekről, amelyek 13 másik, már meglévő könyvtárhoz csatlakoznak. Ezek általában nagy közkönyvtárak tudományos gyűjteményekkel, tudományos könyvtárak, tartományi könyvtárak, amelyek külön támogatást kapnak, hogy gyűjteményüket a felsőoktatás igényeinek megfelelően bővíthessék. A „pillérek” megszűnése és a hit visszaszorulása számos vallási intézmény bezárásához vezetett; több teológiai gyűjteményt egyetemi könyvtárak vásároltak meg.

A regionális ellátókönyvtárakat elsősorban nem az egyetemen tanulónak szánták. Az oktatási rendszerben a költségvetési megszorítások és a drasztikus változások – különösen a kisebb főiskolák nagy intézményekbe tömörítése – következtében a regionális ellátókönyvtárak új nevet (felsőoktatást segítő könyvtárak) és új feladatokat kaptak. Az információs technológia nemcsak Hollandiában, világszerte drasztikus változásokat hozott. A hatvanas években az Excerpta Medica, az Elsevier Kiadó orvosi információs rendszere és a Pica (Project for Integrated Catalogue Automation) új utat tört a könyvtári automatizálásban. Az 1969-ben a Királyi Könyvtár és néhány egyetemi könyvtár által létesített Pica központi helyzetbe került a helyi és országos könyvtári rendszerek fejlesztésében. Fokozatosan valamennyi könyvtártípusra kiterjedt, beleértve a közkönyvtárakat is. A Pica osztott katalogizálási programból egy igazi országos információs hálózattá terebélyesedett. Számos online keresőrendszerrel dolgozik, több szakterületet érint, és jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik. A Királyi Könyvtár különösen az utóbbi 25 évben központi szerepet játszik a holland könyvtári rendszerben. 1982-ben új épületbe költözött az állami levéltár mellé Hágában. 1974-től a Királyi Könyvtár, amelynek nincs kötelezpéldány-joga, önkéntes letétként kapja a kiadványok példányait, ez a rendszer a törvény szigora nélkül is jól működik. Épületében kapott helyet a holland irodalmi múzeum és dokumentációs központ, az IFLA és a FID központja, valamint több más intézmény is.

A történeti áttekintést ki kell egészíteni néhány fontos fejleménnyel az utóbbi évtizedből is.

A következő szervezetek és intézmények játszanak fontos szerepet a holland könyvtáriügyben: NBLC (a közkönyvtárak számára), UKB (az egyetemi könyvtárak, a Királyi Könyvtár és a Királyi Tudományos Akadémia könyvtárai közötti együttműködés), FOBID (Federation of Organizations for Library and Documentation = Könyvtári és Dokumentációs Szervezetek Szövetsége). A kormány tanácsadó testülete a Kulturális Tanács, amelynek könyvtári szekciója is van; a szakkönyvtári tanács azonban sajnos már nem létezik.

Az oktatási intézmények is sok változáson mentek keresztül. Nincs többé kifejezetten könyvtáros iskola; az intézetek információmenedzserek képzésére törekcsenek, akik a kereskedelemben és az iparban is el tudnak helyezkedni. A hat meglévő főiskola 1996 őszén Informatiedienstverlening en Management (IDM) névre keresztelte magát. Az amsterdami egyetem posztgraduális kurzusokat is kínál. Hagyományosabb, a könyvtári munkára összpontosító tanfolyamokat a GO (Gemeenschappelijke Opleiding = Kombinált Intézet) szervez, amelyek alapfoktól posztgraduális szintig terjednek.

1990-től kezdve a virtuális vagy „falak nélküli” könyvtárak is létrejöttek. Ez a kifejezés olyan könyvtárakat fed, amelyek saját gyűjteményeiken kívül külső online kapcsolatokat is fenntartanak, amelyeken keresztül bárhonnét kérhetnek anyagot. Hollandiában ennek az új területnek fontos része az OBN (Open Bibliotheek Netwerk = Nyitott Könyvtári Hálózat), amelyen keresztül a használók kereshetnek az országos központi katalógusból (NCC), és kérhetik is a dokumentumokat. Az NCC mintegy 10 millió könyvet és 350 000 folyóiratot tartalmaz. A folyóiratcikket és a könyveket az IBL számlán keresztül (könyvtárközi csereforgalom) lehet megrendelni. A Pica tevékenységének is köszönhetően a könyvtári automatizálás az utóbbi évtizedben nagy léptekben haladt előre, és sikeresnek mondható.

Nagy vonalakban az automatizálással és a gazdaságossággal jellemezhető a holland helyzet. A közkönyvtárak nagyon aktívak a gépesítés terén, például az Internethez való csatlakozással. Ma már nem számíthatnak az automatikus állami támogatásra, mint 1987 előtt; a helyi önkormányzatok anyagi támogatásától függenek. Ennek következtében a könyvtárak még inkább a használókra támaszkodnak (pl. térítési díjak bevezetésével), és

újfajta szolgáltatásokat fejlesztettek ki, pl. a közhasznú információs szolgálatot.

A felsőoktatási könyvtárak legsúlyosabb gondja a költségvetés csökkenése, miközben az árak (különösen a folyóirat-előfizetés költségei) erőteljesen emelkednek, és egyre bővül a kínálat. A gyűjtemények hanyatló tendenciát mutatnak. Különösen a humaniorák területén szembeötlő, hogy fontos címek nem érhetőek el Hollandiában. Négy könyvtárat jelöltek ki országos feladatkörrel a teljes körű gyűjtésre, ám ez a megoldás sem vezetett sikerre. Az országos feladatkörű könyvtárak – a Királyi Könyvtár (humaniorák), a wageningeni Agrártudományi Egyetem Könyvtára és a DLO-Pudoc (mezőgazdaság), a Holland Királyi Tudományos Akadémia Könyvtára (orvosbiológia) és a delfti Műszaki Egyetem Könyvtára (műszaki tudományok) – a külföldi tudományos irodalom beszerzéséhez külön támogatásban részesülnek.

1997. január 1-jétől a két holland szakmai folyóirat megváltoztatta a nevét. A tudományos és szakkönyvtárak folyóirata, az *Open az Informatie Professional* címet vette fel, míg a *Bibliotheek en Samenleving*-ből (Könyvtár és Társadalom) *Bibliotheekblad* lett.

Beérkezett: 1998. XI. 4-én. Fordította: Orbán Éva

Hirdessen a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban!

Áraink (+25% áfa)

Egész oldal	Fél oldal	Negyed oldal
1 alkalommal 18 000 Ft	9 000 Ft	4 500 Ft
2 alkalommal 32 400 Ft	16 200 Ft	8 100 Ft
3 alkalommal 43 200 Ft	21 600 Ft	10 800 Ft

Minden további hirdetésismétlés

10 000 Ft	5 000 Ft	2 500 Ft
-----------	----------	----------

SZÁMOLJA KI!

Egy hirdetése a TMT négy számában

72 000 Ft helyett mindössze 53 200 Ft-ba	36 000 Ft helyett mindössze 26 600 Ft-ba	18 000 Ft helyett mindössze 13 300 Ft-ba
---	---	---

kerül.

Egy évig megjelentetett hirdetése

82 800 Ft	41 400 Ft	20 700 Ft
-----------	-----------	-----------

MEGTAKARÍTÁST JELENT.